

КАРТОГРАФІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ДАНИХ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕРЦЕПЦІЇ ПРОСТОРУ

Кожна територія має власну історію заселення, свій досвід перебування у складі різних державних та адміністративно-територіальних утворень, свої культурні та економічні особливості. Відповідно, її офіційні чи неофіційні кордони не є усталеними, і весь час змінюються. Тому існує велика різниця між традиційними географічними кордонами територій та перцепційними (ментальними) кордонами, що є менш визначеними, аніж кордони формальних та функціональних регіонів, і відображають швидше відчуття і уявлення, і через це можуть бути більш важливими в життях і діяннях тих, хто їх визнає. Ментальні регіони відображають спосіб у який люди сприймають простір, визначають свої лояльності, і інтерпретують свій світ [9]. Ментальні регіони є більш динамічними і весь час змінюються під впливом низки чинників, що ускладнює їх вивчення. Одним із способів дослідження, а саме наочного представлення таких перцепційних просторів може виступати ментальне картографування.

Все більше науковців приходять до висновку, що карти тільки опосередковано відображають об'єктивну реальність. Шенк Ф., Киридон А., Коржибський А. та Колесник І., вивчаючи особливості ментального картографування, неодноразово зазначають, що «мапа не є територією», «опис реальності не є самою реальністю, а відтак мапа – це не територія, а лише її репрезентація» [6, 7, 15]. Збільшення уваги до ментальних карт вимагало розроблення методів та підходів до їх створення. Низку праць цьому присвятили Олійник Я. та Гнатюк О. [14]. Колотуха І., Остапенко П., Андріян О., Гнатюк О. та Лозинський Р. займались вивченням перцепційних регіонів України й створенням на їх основі ментальних карт [2, 8, 9]. Всі ці науковці під час своїх досліджень також користувались соціологічним і картографічним підходами у дослідженні соціальної перцепції простору.

Метою статті є визначення способу картографічної інтерпретації даних, отриманих за допомогою соціологічних методів для визначення ментальних кордонів перцепційних регіонів. Відповідно, завданнями є розроблення соціологічної та картографічної складових у загальній методиці вивчення соціальної перцепції простору, а також обґрунтування доцільності поєднання цих підходів.

Кожна людина сприймає не територію, а лише уявлення про неї. Відтак таке сприйняття багатовимірне і залежить від віку, статі, освіти, попереднього соціального досвіду тощо. Відповідно існує величезна варіативність у сприйнятті однієї і тієї самої території чи простору. Така «співпросторність» – «множинність образів простору» – перцепційних уявлень про територію ускладнила її картографування й посприяла виникненню ментальних мап – «створених людиною зображень частини довкілля», що «відображають світ так, як його собі уявляє людина і можуть бути неправильними» [7, 15]. Під «неправильними» розуміється необ'єктивність, тобто не відповідність визначеним традиціям сприйняття територій та їх меж у географічному, історичному, геополітичному та інших вимірах.

Складність картографування ментальних мап географічного простору, поперше, полягає в тому, що одиниці картографування потенційно може відповідати «нескінченна множина значень картографічного показника» [14]. Це відбувається внаслідок існування такої ж самої нескінченної множини варіантів сприйняття однієї й тієї ж самої території. По-друге, ментальні карти завжди відображають особливості сприйняття та територіальні ідентичності жителів саме тієї території, на якій вони проживають, а не тієї, що була нанесена на відповідну мапу [14].

З огляду на складність відображення територіальних ідентичностей та суспільного сприйняття простору на картах вчені пропонують різні підходи щодо проведення такого мапування. Гнатюк О. виділяє перцепційні історико-географічні регіони згідно з поширеністю відповідних назв підприємств та організацій [2]. До того ж автор зазначає, що кількість таких назв та їх густина у розрахунку на одиницю площі та на кількість населення цілком може

відображати силу прояву регіональної ідентичності регіону [2]. Колотуха І., Остапенко П. та Андріян О. пропонують досліджувати сприйняття простору через створення перцепційних портретів регіонів, для визначення яких вчені обирали найбільш повторювані в анкетах об'єкти, встановлювали відсоток їх повторюваності, з них обирали лише ті категорії, повторюваність яких перевищувала 10%, далі визначали категорії-лідери в кожному регіоні й укладали ментальні карти [8].

Враховуючи особливості, варіативність та складність картографування ментальних мап географічного простору, ми пропонуємо комбіноване застосування картографічних методів при аналізуванні та представленні результатів дослідження суспільного сприйняття простору.

1. Польовий збір даних. Не зважаючи на те, що він проводиться за допомогою соціологічних методів, цей етап має вагомим значення для застосування картографічних методів, адже надає вхідні дані для його подальшого аналізування. Цей фактичний матеріал представлений множиною кордонів досліджуваного ареалу, що позначеною респондентами на контурних карто-схемах, що знаходяться в соціологічній анкеті. На практиці респондент вказує на контурній карті в соціологічній анкеті кордони того, чи іншого регіону.

2. Векторизація карто-схем респондентів. На цьому етапі проводиться первинна обробка зібраного матеріалу. Для початку всі анкети сортуються за відібраними ознаками: віковими, статевими, освітніми тощо. Далі проводиться переведення множини ареалів досліджуваного регіону, позначеної респондентами на контурних картах, в цифровий формат, представлення її полігональними об'єктами й занесення до електронної бази даних геоінформаційної системи (в нашому дослідженні ми використовували MapInfo Professional 12.5);

3. Вторинна обробка даних. Цей етап найскладніший і має два можливі шляхи розвитку. Якщо перед дослідником виникає потреба знайти максимально можливий ареал перцепційного регіону відповідно до вікових, статевих чи інших особливостей, то етап починається зі злиття (об'єднання)

всіх оцифрованих позначених респондентами ареалів досліджуваних регіонів в один результуючий (узагальнюючий) полігон (рис.1). Він буде вміщувати в собі всі відібрані та оцифровані полігони, а отже й буде відображати максимальний ареал досліджуваного перцепційного регіону.

Якщо ж дослідження вимагає показати усереднене групове сприйняття певної території, то обробка даних йтиме іншим шляхом. Серед множини полігонів, що представляють ареали досліджуваного ментального регіону, обираються мінімальні. Потім визначаються спільні території цих полігонів. Таким чином сформується перцепційне ядро регіону – територія, яку всі респонденти включають до складу досліджуваного регіону. Далі визначається центроїд отриманого ядра. Існує два способи знаходження центроїду: фізичний (як центр тяжіння фігури) та географічний (за координатами). Зазвичай будь-який ГІС-пакет має функцію, що відображає координати центроїду полігону.

Наступний крок – перетворення всіх раніше оцифрованих полігонів в полілінії. Як наслідок, отримується множина кордонів досліджуваного перцепційного регіону, яка теж може виступати кінцевим продуктом (рис.1). Така карта дає змогу визначати частоту, з якою респонденти асоціюють ту чи іншу територію з досліджуваним перцепційним регіоном і таким чином знаходити території-лідери, території-ядра, де в більшості випадків локалізується регіон. При цьому вона не показує чітких кордонів, за якими ми можемо розмежувати території, що входять до складу досліджуваного перцепційного регіону від тих, що до його складу не входять. Такий підхід дозволяє показати одночасно й групове сприйняття території, й індивідуальне; і території-лідери, і поодинокі випадки, що випадають із загальної тенденції; а також важливі особливості перцепційних регіонів: їх розмитість, необ'єктивність та мінливість.

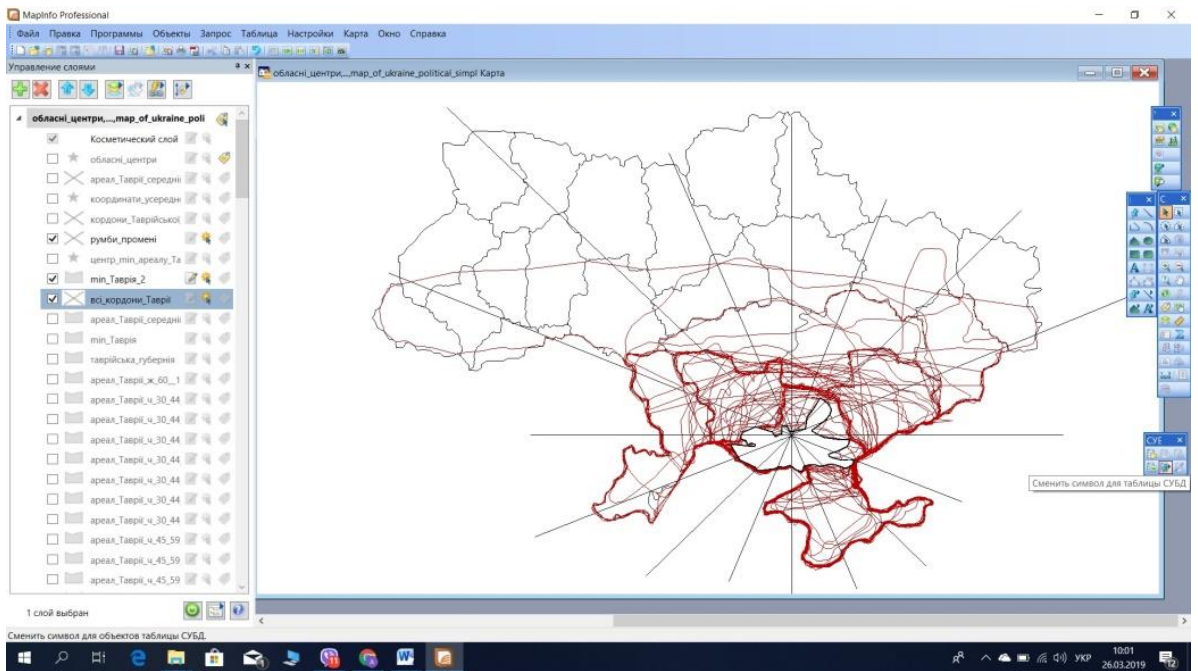

Рис.1. Один з етапів створення ментальної карти перцепційного регіону Таврії.

Не завжди такої візуалізації достатньо для завдань, що постають перед дослідником. Адже зі збільшенням вибірки збільшується кількість респондентів, їх відповідей, а отже й лінійних об'єктів, що потребують відображення на карті. Таким чином, розширюючи вибірку можна досягти такого моменту, коли масштаб карти не дозволить розмістити всі об'єкти. З одного боку цю проблему можна вирішити, застосувавши генералізацію, з іншого стає незрозуміло на який критерій опиратись при відборі лінійних об'єктів, що мають зникнути з карти, за умови, що всі вони є рівнозначними і однаково важливими для дослідника. В такому випадку для кращої візуалізації даних дослідження доцільно показати усереднений ареал перцепційного регіону, що вивчається.

Усереднений ареал передбачає, що його кордонами будуть ті лінії, що складені точками, координати яких є результатом обрахунку середнього арифметичного з координат усієї сукупності точок, що представляють собою множину кордонів досліджуваного регіону. Через те що множина таких точок нескінченна обрахунок усереднених кордонів вимагає знаходження координат ключових точок, які можна виявляти за напрямками румбів, що проводяться з

центроїда перцепційного ядра регіону (рис.1.). При цьому зі збільшенням кількості ключових точок буде збільшуватись точність цих кордонів.

В нашому дослідженні ми знаходили обриси перцепційного ареалу за 16 ключовими точками, що розміщувались на відповідних румбах (рис.1.). Виявлення локалізації кожної з точок є складним та тривалим процесом. Він залежить від величини вибірки й передбачає вирахування середнього арифметичного значення окремо для координати X та для координати Y серед загальної сукупності координат точок, що розміщені на одній румбі. Таким чином можна виявити місцезнаходження всіх ключових точок і на їх основі побудувати кордони усередненого ареалу перцепційного регіону.

Для візуалізації перцепційних регіонів важливим є вибір адекватного підходу до відображення його кордонів. Ще Д. Арманд зазначав: «...межі будь-якого регіону (звісно, крім формальних) розмиті...» і якщо немає конкретної мети й конкретних критеріїв, то займатися визначенням регіональних меж немає сенсу — достатньо обмежитися «плямами» з нечіткими обрисами [1]. Тож виділяючи ареал перцепційного регіону, доцільніше позначали його використовуючи штриховку замість якісного фону або поєднання якісного фону з незамкненими лініями кордонів полігону.

4. Компонування та укладання ментальної карти. Це завершальний етап, на якому розробляється легенда, назва та дизайн карти.

Отже, на нашу думку, ментальні карти, створені за такою методикою, виступають достатньо репрезентативним засобом візуалізації перцепційних просторових уявлень населення, а соціологічні методи дають змогу проаналізувати, які внутрішні мотиви та причини стоять за таким виділенням регіонів. Тому ми вважаємо, що поєднання картографічних та кількісних соціологічних методів є зручним та продуктивним при вивченні суспільного сприйняття простору та територіальних ідентичностей населення досліджуваних територій.

Література:

1. Арманд Д. Л. Наука о ландшафте / Д. Л. Арманд. – М: Мысль, 1975. – 291 с.
2. Гнатюк О. М. Назви підприємств та організацій України як маркер територіальної ідентичності населення / О. М. Гнатюк // Київський географічний щорічник. – 2014. Вип. №. 9. – С. 67-77.
3. Гоманюк М. А. Затаврований Південь: від Геродота до декомунізації / М. А. Гоманюк // Критика. – 2016. – №1-2 . – С.219-220.
4. Гоманюк М. А. Інтерв'юер у масовому опитуванні. Кишеньковий навчально-методичний посібник / Микола Анатолійович Гоманюк. – Херсон: Гілея, 2013. – 84 с.
5. Гоманюк М. А. Таврія без Тавричан: особливості регіональної ідентичності жителів Північного Причорномор'я / М. А. Гоманюк // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2016. – Вип. 37 . – С. 79-84.
6. Киридон А. М. Ментальне картографування як інструмент дослідження усної історії / А. М. Киридон // Національна пам'ять: соціокультурний та духовний виміри. Національна та історична пам'ять. – 2012. – С. 198-204.
7. Колесник І. І. Ментальне картографування та професія історика: між раціональним й уявленим / І. І. Колесник // Український історичний журнал. - 2012. - № 5. - С. 135-156. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UIJ_2012_5_11 .
8. Колотуха І. Перцепційні дослідження регіонів України / І. Колотуха, П. Остапенко, О. Андріян. – 2014. – Режим доступу: <http://tdukr.com/uk/pages/page/percepzijni-doslidzhennya-regioniv-ukrayini/>.html.
9. Лозинський Р. Перцепційні регіони, внутрішньо-українське примирення та влада, Регіон - 2011: стратегія оптимального розвитку: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Харків 10-11 листопада, 2011 р. / Голова редколегії В.С. Бакіров. - Х.: ХНУ ім. В. Каразіна, 2011. - 148-152.

10. Мезенцев К.В, Мезенцева Н.І. Публічні простори Києва: забезпеченість населення та сучасна трансформація // Часопис соціально-економічної географії: Міжрегіональний збірник наукових праць — X., 2011. — Випуск 11(2). С.39-47.

11. Мезенцев К.В. Тренди розвитку міських поселень в Україні: стійкі та вразливі міста / К.В. Мезенцев // Вісник КНУ. Географія. – К., 2013. – Вип. 1(61). – С. 31-36.

12. Мезенцева, Н. І. Перцепційні портрети регіонів України / Н. І. Мезенцева, К. І. Мезенцев // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення. – Херсон, 2005. – С. 208- 213.

13. Мельничук А. Л., Растворова М. О. Особливості прояву місцевого самоусвідомлення в місті Запоріжжя: географічне дослідження // Мельничук А. Л., Растворова М. О. Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. Вернадського. Серія: Географія - 2011. – Т. 24 (63) № 2 Частина 3. – с. 163 – 166.

14. Олійник Я. Б. Методичні підходи до дослідження територіальної ідентичності населення / Я. Б. Олійник, О. М. Гнатюк // Український географічний журнал . – 2013. – № 3. – С. 34-40.

15. Шенк Ф. Б. Ментальные карты: конструирование географического пространства в Европе / Ф. Б. Шенк // Политическая наука: проблем.-темат. сб.. – 2001. – №4. – С. 6–32.

16. Melnychuk, A., Gnatiuk, O., Rastvorova, M. (2014): Use of territorial identity markers in geographical researches. Scientific Annals of “AlexandruIoanCuza” University of Iasi – Geography Series 60(1), 157–184.